

Vojenské letectvo: teorie a praxe nátlaku

Článek Davida Gatese z Institutu strategických studií při Lancasterské univerzitě byl uveřejněn v č. 3/1997 časopisu *Defense Analysis*. Zkráceno a redakčně upraveno.

* * *

Úspěch spojenecké letecké ofenzivy *Instant Thunder* za války v Perském zálivu byl takový, že mnoho expertů začalo představovat vojenské letectvo jako nejvyšší a nepřekonatelný nástroj vojenského nátlaku. Někteří autoři dokonce dospěli k závěru, že po stoletích, kdy dominovaly pozemní či námořní síly, příští epocha ve vývoji vedení válek bude „letecko-kosmickým tisíciletím“.

Je tomu skutečně tak? Může vojenské letectvo splnit takový úkol, jaký je na něj kladen? Je nesporné, že letectvo musí v každém případě výrazně přispívat ke dvěma základním funkcím vojenských sil: k odstrašování a nátlaku.

Odstrašování je základní úlohou všech ozbrojených sil v míru. Ačkoli v praxi může být tento úkol upřesněn podle toho, kdo a jak má být odstrašován a od čeho, armády existují především proto, aby přesvědčily každého potenciálního protivníka o tom, že by použití násilí jako nástroje politiky, a to i politiky obranné, bylo kontraproduktivní: buď by protivník v konfliktu prohrál, anebo by cena za vítězství, kterou by musel zaplatit, byla příliš vysoká. Zřídka kdy můžeme věrohodně prokázat, že odstrašování bylo úspěšné, ale následky jeho selhání jsou evidentní. Obyčejné blufování snad může někdy potenciálního nepřítele odradit, avšak věrohodnost každé politiky odstrašování závisí na manifestované fyzické schopnosti reagovat na každou výzvu a na politické vůli tak učinit. Základ odstrašování tedy spočívá na implicitní nebo explicitní hrozbě, avšak takový postoj sám o sobě nenaznačuje, že po každé provokaci bude následovat odvěta. Navíc hrozby, které mohou být užitečné při politice odstrašování, nemusí být nutně použitelné i pro politiku nátlaku.

Carl von Clausewitz, jehož dílo *Vom Kriege* (O válce) je tím nejpresvědčivějším výkladem toho, co je válka, nebo alespoň čím by měla být, definoval její trvalé a všeobecné charakteristiky. Zatímco například ještě Machiavelli velmi neochotně přiznával, že technologie, s níž byly konflikty vedeny, mohou během doby procházet velkými změnami, Clausewitz správně viděl, že zbraně spolu s taktikou (kterou by měly v ideálním případě určovat), patří k těm proměnným, s nimiž je nutno ve válce počítat. To, že dnes, mnoho desetiletí poté, co Clausewitz napsal dílo *Vom Kriege*, je tato kniha stále důležitá pro studium fenoménu války, svědčí o jeho schopnosti rozpoznat její trvalé a univerzální rysy.

Clausewitz především tvrdil, že se může změnit mnohé, pokud jde o detaily ve vedení války, avšak konstantním zůstává používání násilí k politickým cílům.

Zhruba řečeno, existují dva způsoby použití vojenské síly pro dosažení politických cílů: buď zničení materiálních prostředků nepřítele, nebo jeho vůle k odporu. První způsob je často označován jako „odejmutí“ (denial), druhý jako „nátlak“ (coercion). Tyto dva přístupy se vzájemně nevylučují.

Na rozdíl od dřívějších vojenských teoretiků Clausewitz nezdůrazňoval jen materiální faktory války, jako je výzbroj a výstroj, ale také faktory málo postižitelné, jakými jsou třeba psychologie a morálka. Dokonce i dnes je tento Clausewitzův přístup mnohými odborníky zanedbáván. Vypracovávané doktríny, zvláště ty, které se týkají leteckých sil, se vztahují téměř výlučně k dosažení technologické převahy. Nechápu, že konečným strategickým cílem v každém konfliktu je především zlomit vůli protivníka.

Ve strategickém uvažování Clausewitz rozlišuje dvě klíčové koncepty: nátlak a odstrašování. Zatímco se odstrašování týká odrazování protivníka od zahájení určitého způsobu činnosti, nátlak zahrnuje použití hrozby války nebo ozbrojené síly k přesvědčení protivníka, aby upustil od takového jednání, které je považováno za nežádoucí. **Ozbrojené síly se používá „k přinucení nepřítele, aby splnil naši vůli“, a to tak, že ho uvedeme „do situace, která je pro něho nepřijatelnější než oběť, kterou od něho požadujeme“.** Jestliže není nakonec přinucen k přizpůsobení tím, že není schopen pokračovat v zápase, bude tak musit učinit buď vzhledem k nepravděpodobnosti vítězství, nebo vzhledem k nepřijatelné ceně za dosažení vítězství. Jinými slovy, **nátlak je použití násilí k tomu, aby byl protivník přinucen k určitému chování.**

Tato koncepce je jádrem Clausewitzovy snahy o formulaci všeobecné teorie, co je válka, nebo přinejmenším, čím by měla být: je pokračováním politiky jinými prostředky, konkrétně násilím. Válku nemůžeme srovnávat projevům násilí, které jsou (nebo budou) účelem samy o sobě. Nutno rozlišovat mezi „hrubou silou“ a „nátlakovou silou“. I když se tento rozdíl může jevit jako nepatrný, rozlišení je důležité: jestliže byly určeny cíle použití síly, máme kritéria, podle nichž můžeme měřit úspěch nebo neúspěch jejího použití. Pomsta je příkladem hrubé síly, protože není spojena s úvahou o žádoucí reakci. Na druhé straně nátlak takovou reakci předpokládá.

Válka je pokračováním existující politiky jinými prostředky: prostředky se mohou změnit, avšak cíle, alespoň v teorii, zůstávají stejné. Nejúčinnější formou nátlaku je hrozba, která nemusí být uskutečněna, za předpokladu, že je dostatečně věrohodná a obávaná.

Obecně řečeno, cílová strana je pod psychologickým tlakem, na který může reagovat dvěma způsoby: může buď před požadavky protivníka kapitulovat, nebo klást odpor. Odpor potom může mít formu prosté obrany, při níž se cílová strana snaží minimalizovat svoje ztráty, avšak běžnější je použití „protinásilí“ zaměřeného alespoň na určité odvetné akce, takže protivníkovi mohou být způsobeny vyšší, v ideálním případě neúměrné ztráty. Již pouhá možnost určité formy odvety značně ztěžuje kvantifikaci celkových ztrát, které může protivník utrpět. Jak odstrašování, tak nátlak jsou složité psychologické vztahy zahrnující problémy vnímání, hodnocení, komunikace. Každá strana uvažující o použití nátlaku musí vždy posuzovat subjektivní hodnocení cílové strany toho, co je ohroženo a za jakých okolností, jaká je hodnota toho ve vztahu k výhodám získaným nepřehlížením k jakýmkoli výstrahám a akcím, a také, zda je hrozba věrohodná.

K úkolům, před nimiž stojí strana hodlající vykonávat nátlak, patří jasné vyjádření toho, co se požaduje od cílové strany, jak zvýšit její subjektivní výdaje způsobené vzdorováním, jak zmenšit domnělé výhody vyplývající z nepoddajnosti a jak zvýšit věrohodnost uplatňované hrozby. Clausewitz zastával názor, že „cílem války musí být porážka nepřítele“, a toho lze dosáhnout pouze „neustálým vyhledáváním centra jeho moci“ a útokem na ně.

Každá bojující strana má „určité těžiště, centrum veškeré moci a pohybu, na němž závisí vše. Je to bod, proti němuž musí být zaměřena veškerá naše energie“. Uváděl také různé cíle které mohou představovat „těžiště státu“, jako je např. hlavní město (za předpokladu, že tvoří „nejen administrativní středisko, ale také středisko sociální, profesionální a politické aktivity“), či ozbrojené síly. V ideálním případě strana vykonávající nátlak může zjistit jediný objekt, bez něhož by protivník nebyl schopen pokračovat v odporu. Jestliže by byl tento objekt zničen, vyrazen nebo umlčen, jeho porážka by byla nevyhnutelná. V praxi ovšem síla protivníka vyplývá ze synergismu několika těžišť, což činí zjišťování klíčových objektů, jakož i útok na ně, velmi problematickým.

Clausewitz tuto obtíž uznával a navrhoval řešení se zřetelem ke zdrojům síly své doby. Později zejména teoretici letectva, jejichž myšlení nebylo spoutáno fyzickými omezeními pozemních ozbrojených sil, přijali při volbě cílů strategického bombardování podobný způsob myšlení. Pro Julio Douheta bylo klíčem k vítězství otřesení morálky protivníka, vítězství mělo být dosaženo bezohledným bombardováním obydlených středisek. Jeden z jeho současníků, britský letecký maršál Sir Hugh Trenchard, s ním souhlasil pokud šlo o účel, nikoli pokud šlo o prostředky, protože považoval za těžiště průmyslovou infrastrukturu; jejím zničením by bylo dosaženo demoralizace pracovních sil a tím také podkopání válečného úsilí. A zcela nedávno plukovník americké armády John A. Warden sestavil pro volbu cílů během operace *Instant Thunder* koncepční rámec, ve kterém umístil zjištěná těžiště Iráku do pěti soustředných kruhů. Cíl nejvyšší priority - jímž bylo vojenské a civilní vedení - byl ve vnitřním kruhu. Potom byly na řadě výrobní objekty, infrastruktura a obyvatelstvo. Rozvinuté ozbrojené síly byly ve vnějším kruhu.

Warden tvrdil, že, „ačkoli máme sklon považovat vojenské síly ve válce za to nejdůležitější, ve skutečnosti jsou pouze prostředkem k dosažení cíle. Jejich funkcí je ochrana vlastních vnitřních kruhů nebo ohrožení vnitřních kruhů nepřítele. ... Je zbytečné zabývat se nepřátelskými silami, jestliže mohou být obcházeny pomocí strategie anebo technologie, a to jak za defenzivy, tak za ofenzivy“.

Letectvo jako prostředek nátlaku není omezováno postupnými operacemi, které jsou charakteristické pro pozemní boj. Je ideální pro obcházení nepřátelských sil. Avšak při jeho použití musí ten, kdo hodlá použít nátlaku, posoudit, na které cíle nutno provést úder, aby bylo dosaženo daného účelu. To předpokládá zjištění silných a slabých míst protivníka. Hledání Achillovy paty protivníka může být prospěšnější než hledání jednotlivých těžišť, ale současně je nutno posuzovat zranitelnost každého prvku jeho celkové „bojové síly“. Strategická letecká síla může být z tohoto hlediska přirovnána k atentátníkovi, který očekává, že jediným výstřelem přivodí dalekosáhlé změny. Letectvo může vykonat totéž jako atentátník, tj. může proniknout každou obranou a zničit daný cíl, respektive jej poškodit.

Ovšem nejistota, jak může protivník reagovat na takový vývoj, velmi ztěžuje úspěšnou aplikaci teorie nátlaku. Nátlak je psychologický proces, a proto musí být zaměřen proti vnímavým, nikoli neživým prvkům nepřátelské „bojové síly“. Může to být vládnoucí elita nebo vojenský štáb. Je obtížné určit psychologickou reakci jednoho člověka, když však máme co dělat s větší skupinou lidí, může být účinek psychologického nátlaku ještě

nepředvídatelnější. Příklad z nedávné doby: nálet amerických letadel na sídlo Muamara Kaddáfího v Tripolisu v dubnu 1986 byl podle tehdejšího ministra obrany USA Caspara Weinberga zamýšlen tak, aby se libyjský vůdce přestal domnívat, že „může beztréstně používat terorismu“. Avšak tento jediný trestný nálet se ukázal jako neefektivní. Ministerstvo zahraničních věcí později přiznalo, že Kaddáfí nebyl přinucen, aby se terorismu vzdal. A zničení letounu nad Lockerbie, Pan America 103, v r. 1988 je dokonce přičítán libyjským agentům, kteří provedli odvetu za bombardování Tripolisu.

Cílové skupiny mohou také dospět k závěru, že přímé i vedlejší ztráty protivníka brzy vyváží jejich vlastní. Podle Clausewitze je to hodnota politického účelu, která určuje oběti, které je nutno přinést, co do velikosti a trvání. Hodnocení výdajů a zisků se ovšem může měnit s časem. Jakmile válčící strana utrpěla určité ztráty, může usilovat o pomstu mimo vlastní, původní cíl. Když výdaje spojené s konfliktem narůstají, kapitulace může být stále méně a méně přijatelná; čím více strana investuje, tím menší je její důvod, aby přijala méně, než může dostat. Ve srovnání s tím, co již bylo obětováno, se všechny další ztráty, které může protivník způsobit, jeví jako okrajové.

Jestliže je přijetí rozhodnutí v době krize složitou záležitostí, potom jeho realizace za války může být neméně náročná. Pokud je komunikační systém ozbrojených sil nějakého státu rozrušen bombardováním nebo jinými prostředky, potom jak nejvyšší vojenské vedení, tak civilní představitelé nemají možnost řídit ozbrojené síly. Tato koncepce tzv. dekapitace (zbavení protivníka hlavy) fascinuje některé letecké teoretiky již od prvního zavádění vysoce přesných, respektive řízených zbraní umožňujících cílené útoky na nepřátelské orgány velení. Politický řídicí orgán je v tomto případě možné přirovnat k lidskému mozku: po jeho zničení tělo zemře, po jeho izolaci je tělo paralyzováno, po jeho uvedení ve zmatek je tělo neovladatelné. Odtud americké bombardování Tripolisu, tak závěry plk. Wardena za letecké ofenzivy ve válce v Perském zálivu, že hlavním cílem bombardování musí být vládnoucí hierarchie Iráku.

Příkladem úspěšného, rychlého a levného nátlaku byla operace *Deliberate Force*. Bylo izolováno vedení státu. Letectvo NATO přerušilo jeho prostředky velení a spojení, zbavilo srbské vojenské a civilní činitele možnosti velet. Z 1026 zbraní použitých při leteckému bombardování bylo 708 s vysokou přesností. A většina z nich byla použita proti srbským velitelským strukturám. Srbové posléze nebyli schopni účinně koordinovat svoje akce a postupně ztráceli schopnost uplatňovat vlastní strategii. Nebyli schopni zabránit leteckým útokům a stáli před možností, že jejich protivníci, Chorvatí a Bosňané, této situaci využijí. Za těchto okolností jim zbylo jediné řešení - souhlas se zastavením palby.

Operace přímo přispěla k dosažení politického cíle, kterým bylo uzavření příměří v Bosně. Jako taková je nejen dokonalým příkladem úspěšné strategické bombardovací operace, ale je také příkladem praktické aplikace teorie nátlaku. V pozemní válce je totiž získané nebo ztracené území alespoň přibližným ukazatelem toho, kdo získává převahu, ale úspěch letecké války je měřitelný mnohem nesnadněji: vyhodnocování úspěšnosti jakéhokoliv nátlaku je velmi omezené. Míra škod způsobených bombardováním je v tomto ohledu vypovídá málo, neboť jsou hodnoceny pouze způsobené fyzické škody, nikoli psychologický účinek, který mělo bombardování na cílovou skupinu všeobecně a na její politické představitele zvlášť. Stejně tak jako úspěch nebo neúspěch odstrašování ovlivňuje potenciálního agresora, úspěch nebo neúspěch nátlaku závisí na reakcích zamýšlené oběti.

A zde je namístě zdůraznit, že v bývalé Jugoslávii to nebyly jen bombardovací nálety, které vedly k dosažení strategického cíle. K výsledku vedle použití letectva NATO přispěly také hospodářské sankce a diplomatické úsilí i válečné vyčerpání Srbů a jejich pozemní strategická situace. V každém případě je politika dekapitace (zbavení hlavy) nejen nesnadná, ale také není trvale udržitelná. Moderní komunikační systémy (včetně mobilních telefonů) a předávání pravomocí v ozbrojených silách oslabují důsledky všech dekapitačních útoků. Likvidace velení protivníka se snáze vysloví než uskuteční; místo velení může být velmi obtížně zjistitelné a bývá dobře chráněno. Ani nelze považovat za jisté, že jeho vyřazení přinese řešení problému. Především je zapotřebí někoho, s kým je možno jednat o mírovém uspořádání a kdo je dostatečně silný, aby provedl všechna přijatá opatření. Když je jedna skupina vůdců zlikvidována nebo svržena, kdo ji nahradí? A budou jejich nástupci více ochotni nebo schopni kompromisu?

V míru při hledání řešení nemáme jinou možnost, než se obrátit k historii: neexistují žádné jiné ověřené a přezkoušené zásady kromě těch, které poskytují minulé konflikty. Mimo to, i když vedení válek během staletí doznalo obrovských změn, války mají stále více společného než jiné formy lidské činnosti. Zkreslení způsobené neúplnými daty prolíná každou analýzou historické události. Situace je v případě vojenských dějin dále komplikována množstvím faktorů, které mohou být důležité, a problémy, s nimiž se setkáváme ve snaze uspořádat fakta do souvislého rámce.

Když Carl von Clausewitz formuloval univerzální teorii války, dospěl k závěru, že válka má dvě trvalé charakteristiky: její politický účel a její násilnou povahu. Válka více než většina lidských aktivit ukazuje obtížnost stanovení normativních, natož predikativních pravidel, ale přesto se o to stále mnoho analytiků pokouší, bez ohledu na všechny kritické výhrady z jiných oborů. O psychologické problematice již bylo zmíněno.

Názory, že technologická revoluce umožňuje dosáhnout vítězství pouze letectvem, přehlíží především fyzická omezení jeho použití, ale také velkou důležitost morálního faktoru ve válce. Navíc vztah mezi různými druhy ozbrojených sil je synergický a některé druhy zbraní mohou plnit určité úkoly lépe než jiné. Letectvo má vynikající schopnost rychlého přemístění síly na velké vzdálenosti, nicméně existují okolnosti, za nichž tato schopnost je málo, pokud vůbec, důležitá.

Od té doby, co se pojmu „strategický“ používá jako synonyma k označení použití letectva způsobem, který splní politické cíle, letečtí stratégové se snaží vytvářet takové podmínky, z nichž lze z takového zasazení získat maximální politický účinek. Za války to znamená zjišťování zjevně důležitých cílů a provedení úderů na ně. To ale může vyvolat spory o trvání, intenzitu a rozsahu bombardování potřebného k dosažení požadovaného účinku. Situace se navíc komplikuje, když čelíme protivníkovi, který nemá ani výrazná „střediska síly“, ani žádnou Achillovu patu. Je těžké si představit, jak by mohlo letectvo plnit úlohu, kterou posledních třicet let plnilo britské pozemní vojsko v Severním Irsku. Při protiteroristických, protigerilových a policejních operacích má letectvo pouze okrajovou použitelnost.

Protože účelem nátlaku je přimět nepřítele ke splnění našeho požadavku, je strategickým cílem každého konfliktu zlomení jeho vůle k odporu. Ve válce jde o vůli jak vydržet, tak způsobit ztráty. Tvzení Roberta Papeho, že „...nátlak selhal, i když strana vykonávající nátlak zvítězí“ je nepřesvědčivé. Z teoretického hlediska byly totiž všechny dosavadní války v jistém smyslu totální: i když cíle konfliktu bývají omezené, nevyplývá z toho, že

jsou omezené také prostředky nutné pro jejich realizaci. Ani množství obětí nemusí být nevýznamné. Vyhlídky na relativně snadné vítězství bývají vždy lákavé. Clausewitz o tom napsal: „Určení i té nejmenší možnosti porážky stačí. ... Protivník se samozřejmě soustředí na to, aby tuto *pravděpodobnost* realizoval, a nikoli na dlouhodobou totální porážku nepřítele.“

* * *

V dnešní době mají některé státy stále větší nechuť k tomu, aby platily cenu, kterou válka nevyhnutelně vyžaduje. Je lákavé si představit, že by snad bylo možné zredukovat zranitelnost vojáků v boji použitím bezpilotních letadel či jiných zařízení, ale vést konflikt pouze těmito prostředky je nesmysl. Nemůžeme přece očekávat, že se protivník rozhodne, že povede válku stejnými metodami jako my.

V minulosti byly oběti leteckého útoku pomstěny teroristickými činy a braním rukojmích, čímž byla obcházena technická převaha protivníků. Proto představa, že technologická revoluce umožňuje levně a rychle vítězit, pouze pomocí letectva, je sice lákavá, avšak chybná. Předpovědi mnoha teoretiků leteckých válek se nesplnily, i když se někteří významní odborníci domnívají, že právě tyto jejich předpovědi byly potvrzeny vítězstvím ve válce v Perském zálivu a nespornou pacifikací Bosny. Je nepopiratelné, že letectvo mělo v těch nebo oněch případech značný význam, ale je rovněž jasné, že svou úlohu, a možná větší úlohu při rozhodování o výsledku konfliktů, sehrály i další faktory. A z této skutečnosti je nutno vycházet při všech dalších úvahách o letectvu a jeho možnostech jako nástroje nátlaku.

(-nas-)

Summit OBSE v prosinci 1996 označil tuto organizaci za základ evropské bezpečnosti, přičemž NATO prohlašuje, že ono je jejím úhelným kamenem. Jak to vidíte vy?

Určité zmatení je na místě. V příštích několika letech vyvstane koncepční problém, co je přesně či úlohou. USA to vidí jednodušeji než Francie a někteří jiní Západoevropané: NATO je bezpečnost, OBSE je demokracie a Evropská unie je prosperita. OBSE má na práci spoustu důležitých věcí, od lidských práv po budování občanské společnosti. Je-li však třeba organizace, která vojensky zakročí, v případě nutnosti, pak je to NATO.

Z rozhovoru s představitelem Úřadu pro ratifikaci rozšíření NATO při ministerstvu zahraničí USA Cameronem Munterem, Právo 16. 3. 1998.